

ABŞ-ın yeni təhlükəsizlik arxitekturası

Azərbaycan bu müstəvidə mərkəzi yerdədir

Qlobal təhlükəsizlik sistemi artıq XX əsrin siyasi terminologiyası ilə izah oluna bilən reallıq deyil. “Liberal beynəlxalq nizam” və ya “qaydalara əsaslanan sistem” kimi anlayışlar normativ iddia olaraq qalır, lakin real güc münasibətlərini açıqlamır. Çünki beynəlxalq davranışı artıq konkret maraqlar, regional güc balansları və situativ koalisiyalar müəyyənləşdirir. Qaydalar isə əksər hallarda artıq formalaşmış güc münasibətlərinə sonradan normativ əsas qazandıran legitimləşdirici pərdə funksiyasını daşıyır. Məhz burada ABŞ-ın əsas dilemması üzə çıxır: global nizamın memarı olmaq iddiası yerini parçalanan beynəlxalq sistemdə öz təhlükəsizliyini minimum risklə necə təmin etmək məsələsinə verir?

Bu baxımdan Tramp dövrü ABŞ dövlətinin geosiyasi reallıqları açıq şəkildə qəbul etdiyi və strateji yönünü sərgilədiyi bir mərhələ kimi dəyərləndirilməlidir. ABŞ ilk dəfə açıq şəkildə nümayiş etdirdi ki, global təhlükəsizlik onun üçün ideoloji missiya və ya universal prinsip deyil, konkret resurs–risk balansı ilə ölçülən bir mexanizmdir. Yəni Vaşinqton hər hansı bir regiona müdaxilənin faydasını və riskini dəqiq hesablayır, yalnız simvolik və ya normativ öhdəliklərə görə hərəkət etmir. Qərarlar konkret nəticələr və regionda balansı qorumaq imkanları əsasında verilir.

Yeni təhlükəsizlik arxitekturasının mərkəzində sadə, amma sərt məntiq dayanır: ABŞ hər bölgədə regional dayaq nöqtələri üzərindən təsirini qorumaqla güclü qala bilər. Burada söhbət öz regionunda balans yarada bilən aktorlardan gedir. ABŞ üçün təhlükəsizlik artıq “hamını qorumaq” öhdəliyi deyil; təhlükəsizlik düzgün seçilmiş nöqtələr vasitəsilə qeyri-sabitliyin idarə olunmasıdır. Məhz bu məntiq Cənubi Qafqaza olan baxışı dəyişdirir. Uzun illər bu region ABŞ strateji planlamasında ya Rusiya təsir zonasının kənarı, ya da Orta Şərqlə bitişik ikinci dərəcəli məkan kimi dəyərləndirilirdi. Lakin yeni təhlükəsizlik arxitekturasında Cənubi Qafqaz periferiya olmaqdan çıxaraq geosiyasi keçid zonası statusu qazanır. Cənubi Qafqaz Rusiya, İran, Türkiyə və Qərb arasında kəsişən, amma heç birinin tam nəzarətində olmayan nadir məkanlardan biridir.

Keçid zonasının mərkəzində isə Azərbaycan dayanır. Qeyd etməliyik ki, ABŞ üçün əsas kriteriya funksionallıqdır. Azərbaycan regionda öz təhlükəsizlik gündəmini özü formalaşdırmaqla bilən, münaqişə və

məntiqidir. ABŞ ilk dəfə açıq şəkildə qəbul etdi ki, Avropanın qorunması Vaşinqtonun global gücünü artırmır, əksinə, resurslarını yayındırır. Uzun illər “kollektiv təhlükəsizlik” adı altında ABŞ öz gücünü universal sığorta mexanizminə çevirmişdi. Tramp dövrü bu mexanizmin ABŞ üçün artıq işləmədiyini açıq şəkildə üzə çıxardı. Vaşinqton Avropa müttəfiqlərinin müdafiəyə maliyyə və resurs baxımından daha çox töhfə verməsini tələb etdi və NATO-nun

üzvləri ilə bağlı risk–gəlir balansını yenidən hesabladı. Eyni şəkildə demokratiya ixracı anlayışı da təhlükəsizlik doktrinasının mərkəzindən çəkildi. ABŞ üçün aydın oldu ki, siyasi model ixracı nə regional sabitlik yaradır, nə də ABŞ-ın özünə qarşı riskləri azaldır. Əksinə, ideoloji müdaxilə çox vaxt yerli reallıqlarla toqquşur və Vaşinqtonu idarə edə bilmədiyi proseslərin içinə çəkir.

Donald Tramp dövrünün ən mühüm, amma ən az etiraf edilən nəticəsi regional münaqişələrə münasibətdə baş verdi. Ağ Ev anladı ki, ideoloji mövqedən müdaxilə etdiyi hər münaqişə onun manevr imkanlarını daraldır. Normativ mövqe tutduqca, kompromis imkanlarını itirir və tərəflərdən birinə çevrilir. Yeni yanaşma isə ABŞ-ı balansın memarı kimi saxlamağa hesablanıb. Məhz bu səbəbdən Tramp dövrü

ABŞ təhlükəsizlik siyasətini normativ güc statusundan çıxarıb geosiyasi realizm müstəvisinə qaytardı. Yeni modeldə ABŞ regionlara “öz problemi” kimi yox, öz maraqlarını qoruyan mexanizmlər kimi baxır. Vaşinqton üçün əsas sual budur: bu regionda balansı kim yarada bilər və ABŞ-ın iştirakı minimum resursla necə maksimum təsir göstərə bilər? Cavab isə birbaşa regional ağırlıq mərkəzləridir.

Cənubi Qafqaz bu baxımdan uyğun regiondur. Məhz bu nöqtədə Azərbaycan önə çıxır. Azərbaycan regional proseslərə real təsir göstərən, münaqişə və sabitlik arasında nəticə yarada bilən aktordur. ABŞ-ın yeni təhlükəsizlik arxitekturasında belə aktorlar əsas dayağa çevrilir. Vaşinqton üçün ideal regional tərəfdaş nə ideoloji baxımdan “ən yaxın”, nə də siyasi baxımdan “ən asılı” dövlətdir. İdeal tərəfdaş öz qərarlarını özü verən, regionda hegemonluq iddiası daşımayan, amma mövcud balansı dəyişmək gücünə malik aktordur. Bu kombinasiya ABŞ üçün strateji dəyər yaradır.

Azərbaycan bu baxımdan Cənubi Qafqazda istisna mövqedədir. Birincisi, Bakı artıq regional proseslərin subyektidir. 2020 və 2023-cü illərdə baş verənlər göstərdi ki, Azərbaycan mövcud status-kvonu dəyişə bilən dövlətdir. ABŞ üçün bu həlledici məqamdır, çünki Vaşinqton zəif, daimi xarici dəstək tələb edən tərəfdaşlarla uzunmüddətli təhlükəsizlik modeli qura bilmir. Yeni təhlükəsizlik arxitekturası isə öz təhlükəsizliyini özü təmin edə bilən dövlətlərə söykəyir.

ABŞ regionda birbaşa hərbi və siyasi məsuliyyət daşımaq istəmir; o, balansı yerli aktorların yaratmasını üstün tutur. Azərbaycanın müstəqil qərarvermə qabiliyyəti Vaşinqtonun manevr sahəsini genişləndirir. İkinci mühüm amil Azərbaycanın geosiyasi mövqeyidir. Qərb–Rusiya–İran üçbucağında Bakı neytraldır, amma passiv deyil; müstəqildir, amma proqnozlaşdırılandır. ABŞ üçün əsas təhlükə davranışı qeyri-müəyyən olan tərəfdaşdır. Azərbaycan isə strateji davranışında ardıcıldır və bu, Vaşinqton üçün etibarlılıq yaradır. Üçüncü və bəlkə də ən strateji amil Azərbaycanın real güc faktorudur. Azərbaycan enerji, logistika və təhlükəsizlik xətlərinin

kəsişdiyi məkandır. Enerji marşrutları, Orta Dəhliz, regional nəqliyyat xətləri və təhlükəsizlik koordinasiyası Bakını xəritə üzərində, funksional qovşaq edir.

Eyni zamanda, Azərbaycan Tehrana qarşı müharibə ritorikası aparmır, lakin geosiyasi çəkisini elə qurur ki, regionda İranın manevr imkanları avtomatik məhdudlaşır. ABŞ üçün bu yanaşma xüsusilə dəyərlidir, çünki Vaşinqton İranla birbaşa qarşıdurmanın regionu nəzarətdən çıxara biləcəyini yaxşı anlayır. Azərbaycanın davranışı isə gərginliyi artırmadan balans yaradır. Qərb istiqamətində də Bakı fərqli

model təqdim edir. Azərbaycan Qərbə inteqrasiya şüarını daxili sabitliyi riskə atacaq ideoloji layihəyə çevirmir.

Son olaraq qeyd edək ki, ABŞ-ın yeni təhlükəsizlik arxitekturası böyük koalisiyalar və universal öhdəliklər üzərində qurulmur. Yeni təhlükəsizlik sistemində Cənubi Qafqaz kənar və ikinci dərəcəli zona olmaqdan çıxaraq strateji keçid nöqtəsinə çevrilir. Və bu keçid nöqtəsində ABŞ üçün əsas sual bir qədər praktiki səslənir: bölgədə sabitliyi kim özü yarada bilər?

Qlobal proseslərin istiqaməti göstərir ki, bu sualın cavabı getdikcə daha aydın şəkildə formalaşır və bu cavab ABŞ-ın yeni təhlükəsizlik arxitekturasında Azərbaycanın rolunu struktur zərurət kimi möhkəmləndirir.

Şəbnəm ZEYNALOVA,
XQ-nin siyasi analitiki,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru